

Kész Orsolya

AZ ERŐSZAK
HIDEG CSÖNDJEKISS NOÉMI: *SOVÁNY ANGYALOK*. BUDAPEST,
MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ, 2015.GRECSÓ KRISZTIÁN: *JELMEZBÁL*. BUDAPEST,
MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ, 2016.

A *Jelmezbál* 17 fejezet, 17 önállóan is működő elbeszélés, amelyek összeolvasásából rajzolódik ki egy család története, a '60-as évektől napjainkig. Az első, *Ötvenhét ember* című történet egy bűnügyi narratívával indít: két lányt holtan találnak Sáráságban valamikor az 1960-as években, a harmadik még él, amikor rábukkannak, de mire a fiatal rendőr odaér az orvossal, a sebesült és megcsonkított lány eltűnik. Szoloványi János, nyugalmazott rendőr évtizedekkel később, egy angyalföldi találkozás alkalmával jön rá a bűntény „megoldására”, amelynek szövevényes részleteiről és körülményeiről csak a további fejezetek olvasása során tudhat meg többet az olvasó, s ezzel együtt derül fény egy szűkebb közösség életkörülményeire is.

A *Sovány angyalok* lapjain Livia, egy középkorú tanárnő retrospektív elbeszélését olvashatjuk, aki a férje megöléséért folyó perének bírósági ítéletét várja, s közben megpróbálja összerakni saját történetét. Egy terápiás jellegű beszédaktust követhetünk végig, a trauma újrajátszás általi feloldásának vágyát. A szintaktikai törések, a klasszikus narratív metódusok felszámolása, a non-lineáris (flashbackek, álmok, képzelgések) történetvezetéssel való felhagyás, a rape and revenge (a *Jelmezbál*ban Károlyiné története sok tekintetben ugyanezt a műfajt játssza ki és bontja meg) fordított narratívája izgalmasan viszi színre Livia történetét, amely végig feszültségben áll a jogi procedúra, az ügyvéd által képviselt törvény racionalizált nyelvével.

Mindkét regény középpontjában a kiszolgáltatottság és a megalázás természetessége és kegyetlensége érhető tetten, amely majdnem minden esetben az egyén saját teste feletti szuverenitásának az elvesztésével jár. A

másik erős kapcsolódási pont a család és a szűkebb közösség, mint a terror, az érzelmi zsarolás, az elhallgatások, feledések és hazugságok terepe, a megfosztottság, kibeszéletlenség, szégyen, birtoklás, a másik feletti uralkodás, a meg nem értés helye, az, ami mintegy előre meghatározza a szereplők életének minden mozzanatát. „A családom tömény büntetés volt számomra” – írja Lívia, és ezzel a „büntetéssel” mindkét regény szereplői küzdenek. Egy harmadik nyomon követhető elem az erőszak: a nőekkel, a gyermekkel, a hegemon maszkulinitás mintáiból kiszoruló egyénnel és az állatokkal szembeni brutális bánásmód. Ahogy a kisváros, a vidék nyomasztó, fullasztó és zárt volta is közös, ahonnan – úgy tűnik – nincs kiút, és ahol sohasem tud szabadulni az elnyomott az elnyomótól.

(a vidék, az vidék)

A *Sovány angyalok* ideje és tere a '70-es évek kádári szocializmusának kisvárosa, az emlékek és az emlékezés korlátozott voltával, a kötelező felejtéssel és elfedésekkel. A falu, a vidék, a periféria kilátástalansága, szűkössége, nincstelensége a *Jelmezbál* terepe („a vidék, az vidék, egy nagy massa az egész, paraszttal, csönddel és szorongással”). Szinte minden etikai vagy morális megfontolást nélkülöző zárt közegek ezek, ahol a verbális és fizikai erőszak, a kiszolgáltatottság és az agresszió a mindennapok természetes része. Olyan miliók, ahol semmiféle összetartozás vagy közösségtudat nincs jelen, a közösségi kapcsolatok fenntartása semmilyen szinten nem lehetséges: sem a család, sem a különböző intézmények (iskola, munkahely stb.), a vidék vagy a tágabb értelemben vett (társadalmi) közösség szintjén, de még az egyházi csoportok sem biztosítanak kohéziós erőt, legfeljebb a megtorlás (a nem felejtésért, az emlékezésért) vagy a kirekesztés erejéig (a faluba visszatérő Klein Jani egyetlen lehetősége a túlélésre az, hogy katolikus kántorként helyezkedik el a településen, ahol „túrték, de a régi házukba nem költözhetett vissza”). A falu kollektív, társadalmi emlékezetéből kiesnek a „kényelmetlen” ügyek, sem a történelmi, sem a társadalmi emlékezetnek nincs helye, csak a folyamatos felejtés és elfedés van – Szoloványi Jancsi néhány évi távollét után úgy érzi, „eljátszhatta volna saját falujában, hogy idegen”, mert már valóban senki sem emlékezik rá, ahogy Weisz Sárára sem akarnak, amikor megjelenik „megtörve, ráncosan, vékonyan, rövidre vágott hajjal és nadrágban, akár egy férfi”. A vidéki zsidóság történetét ugyanolyan hallgatás övezi, mint a személyes, családi vagy szűkebb közösségi traumákat. A személyközi kapcsolatok, az azokat fenntar-

tó és közvetítő intézmények hiányában fordulnak a szereplők különböző transzcendens élmények felé, amelyekről azonban nagyon hamar kiderülnek, hogy megjátszott, kiüresedett, hamis és hazug szertartások (a *Jelmez-bál* karizmatikus főpásztora, a Mester egy csaló, a gyógyító közönséges szemfényvesztő, Livia sovány angyalai pedig csak halált hoznak, meg nem született gyermeket, visszavont életet).

(némasággal ölni)

A prezentált közösségekben tabunak számító események tematizálása és az ezekkel összefüggő kommunikációhiány, féltékenységi, fizikai agresszió felfedése mindkét regény sajátja. A *Sovány angyalok* a gyermektelenséget, a meddőséget mint orvosi problémát, mint a nőt a társadalomban devalváltni képes állapotot, szegényt, bűnt, súlyos társadalmi dilemmákkal övezett jelenséget és önértékelési problémaforrást mutatja meg. A gyermekszülés társadalmi elvárásával érkező nyomást Livia folyamatosan érzi („Hogy nem lehet gyereked, ezt nem mondja a szemedbe soha senki. A genya egy sunyi titok...”), és ennek a nyomásnak a sajátját tétele, internalizálása is fokozatosan megtörténik („akinek nincs gyermeke, meghal”). Ugyanilyen fontos az örökbefogadásról szóló beszédmódok elhibázottságának megmutatása a *Jelmez-bál*ban, s az ezzel kapcsolatos előítéletek leleplezése.

Ahogy az abortusz is ezekben a közegekben csakis hallgatás tárgya lehet. Szél Julinak egyedül kell döntenie és feldolgoznia terhessége megszakítását („Juli rendezte így, és mégis, amikor egyedül maradt a bajával, a világot gyűlölte meg érte, hogy »saját felelősségre« távozik a kórházból, taxival, kikapartak belőle egy életet, és nincs, akibe belekaroljon, aki megkérdezné, hogy szédül-e. Pedig forgott a világ, csak igyekezni kellett haza, mert így is olyan nehéz volt elhazudni egy egész napot.”). De nemegyszer előkerül a terhességtől és a szüléstől való félelem (a nőekkel szembeni esztétikai és reprodukciós kívánalmak összeegyeztetlensége) is.

A családon belüli erőszak dinamikájának megmutatása, ennek a folyamatnak az újratermelődése és körkörösége mindkét kötetben lényeges motívum („...anyám példája tanította, hogy a házasság aljasság. Csupa láz, azután jönnek sorban a kérdőjelek. Verés is, bántás is, és másnap meg a nagy ölelések. Hát vártam az alázást, az elfojtott némaságot, nem lepődtem meg tőle, amikor elérkezett.”). Ugyanilyen fontos a „házi rabszolgaság”, klausztrófób környezetének megrajzolása, az erőszak háziasításának, domesztikálásának stratégiáival együtt („...különben se szoktam küzdeni,

engem a tűrésre tanított meg anyám, alázatra, mosásra, főzésre. Kussolásra. Akkor nem lesz bajom. Ha szólok, abból viszont nagy baj lesz.”), valamint a kegyetlenségtől, uralkodástól és függőségektől el nem választható szerelem felfedése, amelyekben „semmi finomság nincs. Inkább birtoklás, erőszak”. A szövegekben ugyanerre az alávetésre és hierarchikus berendezésre épül a munkahelyi szexuális visszaélések sorozata, illetve a női munkavállalók kiszolgáltatottsága (Lívia, Darida Éva vagy Anita esetében ez különösen hangsúlyos).

A társas magány, abuzív házasság, molesztálás mind a regényekben megmutatott kapcsolatok „természetes” velejárói. A vidék a nők hagyományos, domesztikus szerepkörből való kiesését egyenesen bünteti és démonizálja. Az egyedülálló Vera gyorsan rájön Sáraságra költözése után, „hogyan valóban nagy kegy, a férj nélküli nő a legveszélyesebb dolog a világon, falun senkit nem gyűlölnék annyira, mint aki pártában maradt, akkor is őt gyűlölik, ha nem akart egyedül maradni, ha mindent megtett, fodrászhoz járt, táncba, illegette magát, udvaroltatott, hogy egy férfi végre feltegye neki azt a kérdést, amit minden nőnek fel kell tenni falun, különben ő lesz a hibás, megalázzák majd, nyomorult lesz, és számkivetett”.

Ezekben a regényekben a tisztességes polgári család intézménye látványosan kitüntetett szerepet kap, amely mögött azonban látható módon a nemzetszervező szexualitás, a biológiai reprodukció alapját képező férfi–nő kapcsolat és annak ökonómiai vonatkozásai vannak elrejtve. A nemiség és az erőszak, dominancia szoros kapcsolata, a leskelődéssel, a voyeurisztikus élvezettel, a nő elfojtásával, (meg)erőszakolásával, „megszelídítésével”, vágyának eltüntetésével együtt.

(hozzászokni az üreshez)

A *Jelmezből* majdnem minden darabjában a női test mint megfigyelendő, kordában tartandó dolog jelenik meg. Ehhez kapcsolódik a kettős morál elve, a nők kriminalizálása és stigmatizálása, amellyel együtt jár a férfi szereplők felmentése ugyanazért a cselekedetért, valamint a használhatóság, a pusztító funkcióra való redukálás és ennek érdekében függő és alárendelt állapotok kialakítása. Ezekben a narratívákban ugyanaz a test a vágy tárgya és potenciális veszélyforrás egyszerre. A *Jelmezből*ban úgy tűnik, hogy a (vidéki) patriarchális rend és annak kegyetlensége, a családmodellbe kódolt (intézményesített) erőszak nemcsak a nőkkel, de az állatokkal, a he-

gemón maszkulinitás modelljeitől eltérő férfiakkal és az idegenekkel szemben is alapvető jelenség.

Sáraságban a nők, állatok, gyerekek alávetése egy erőszakos és gyarmatosító elrendezésnek engedelmeskedik – a nők és az állatok feletti kettős uralom fenntartása és igazolása ugyanazokat a mintázatokat mutatja. A Gorkij téesz feldolgozóüzemében, a mészárosoknál található kampósorra felakasztott állatok már-már az elviselhetetlenségig érzéki leírása után rögtön gyors snitt-váltás következik, ahol Erzsikét látjuk, az állomásfőnök lányát, ahogy „az egyik kampón lógott, megcsonkították, levágták a bal kezét”. A gyerekek iskolai és családi nevelése szintén egy hierarchikus viszonyrendszeren, kirekesztésen, alárendelt és függő szituációk kialakításán keresztül történik, ahogy a falu állatai esetében is („Próbálta elképzelni Lilit, nem ment, mert Kecsege vonyítani kezdett, Bárány fater verte odaát, egészen messze, mégis, ott, a hátsó kertben is hallatszott, hogy a túloldali portán vernek egy kutyát. Nevelik.”).

A két ember közötti intim viszony lehetetlensége mutatkozik meg (ebben az erőszakos és zárt közegben) Jancsi és Anna történetén keresztül: a pár naiv, idilli, vajfehér, harangozó akácvirágokkal (túl)rajzolt, megmosolyogtató szerelmes jelenete után, ugyanarra az akácfára felhúzott, megcsonkított és lefejezett katolikus kántor lányával szembesíti az elbeszélő az olvasót („meggyalázott test lóg a gyár melletti akácosban”), később pedig Jancsit magával Annával („nem látja a varjakat, a fellógatott állatokat, sem a lányt, ahogy ott lóg, és vérzik a keze, mintha motyogna valamit, segítséget kérne”).

Lili és Árpi kapcsolata éppolyan reménytelen, s csak pusztításhoz, halálhoz, egymás felszámolásához, gyilkosságok sorozatához vezet, ahogy a Livia és Öcsi házassága. A ténylegesen bekövetkező gyilkosság, a másik felszámolása nem hoz semmiféle változást vagy megoldást, csak újratermeli a hallgatást, az elfojtást és az alárendelődés mind újabb formáit. Livia a gyilkosság után úgy érzi, „megszűnt a félsz, a csendes kínzás, a megalázó pillantás”, később űr és hiány van Öcsi helyén.

A regény folyton úgy beszél az emberről, mint instrumentalizált, kiszolgáltatott és halálra ítélt testről. A szereplők teste (a másik vágját – másóságát – figyelmen kívül hagyó, annak birtoklását célzó erőszakos kísérletek hatására) hol vág-, hol abjekt tárgyként, hol egyszerre mindkettőként megjelenik. A szűkösség, a nyomor és a romlandóság látható, tapintható, szagolható, ezért is folyamatos a végtermékeknek, a mocsoknak, szennynek az elháríthatatlan jelenléte: a vér, a nyál, az ürülék a kórtermekben olyan

kétértelmű és átmeneti elemek, amelyek a szubjektumból erednek ugyan, de mégis általa önkéntelenül, testi kontroll nélkül kivetett váladékok, testnedvek, exkrementumok, ekképp pedig folyamatosan az organikus test romlandóságára és pusztulására emlékeztetnek. Lívia például folyamatosan úgy érzi, hogy kórházi tartózkodása alatt végig „izzadságszag és ammónia büze keveredik: lúg, hipó, menzesz”.

(nem hallja, vagy csak hallgat)

Mindkét regény állandó résen léteket, odafigyelést és szoros olvasást kíván az olvasótól, ugyanis minden finom, okos és érzékeny megoldás ellenére is akadnak olykor sztereotip, a már meglévő elnyomó diskurzust fenntartó, ezt erősítő elemek és technikák, amelyek kritikai attitűdöt és távolságtartást igényelnek. Még ezzel együtt is két, a társadalmi és kulturális gondolkodás (a családon belüli erőszakról, abortuszról, meddőségről stb.) és praxis formálásában fontos kötetről van szó. Az olvasó felelős viszonyba kerül a szövegekkel, s az erőszakot elszenvedettek narratívájának megmutatása, a velük történő együttérző hozzáállás kikényszerítése a kötetek fontos stratégiája. Kihívás elé állítják az olvasót: nem engedik egyértelműen kijátszani a különböző morális kategóriákat, a bűnösség kérdéséhez kapcsolódó bináris rendszereket, ehelyett inkább a bűnös és áldozat ambivalens és komplex kapcsolatát tárják fel, az erőszak mélystruktúrájából igyekeznek megmutatni valamit. Az anyagi és fizikai/testi kiszolgáltatottságot, elnyomorodást, a család hagyományos – gazdasági-termelési alapokon nyugvó – közösségi jellegű felbomlásának szimptomáit, a biológiai reprodukció társadalmilag előírt formáinak és a különböző fetisizáló diskurzusoknak a leleplezését. Bizonyos értelemben mindkét regény a testével azonosított és instrumentalizált alakok némaságát töri meg.